

УДК 332.3 : 504.054

СЦЕНАРНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ ЗАБРУДНЕННЯ ҐРУНТІВ

С.П. Ігнацевич
аспірант

Інститут агроекології та природокористування НААН

Висвітлено необхідність удосконалення еколого-економічного механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів. Проведено сценарний аналіз взаємодії суб'єктів господарювання, держави та суспільства з приводу задоволення їх потреб та інтересів. Визначено напрями подальших досліджень стосовно функціонування еколого-економічного механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів.

Ключові слова: ґрунти, забруднення, еколого-економічний механізм, регулювання, витрати, землекористування.

.....

За умов існуючої складної економічної ситуації в Україні питання забезпечення прийнятної рівня екологічної безпеки, і при виробництві аграрної продукції в тому числі, сільськогосподарські підприємства України, державні органи та суспільство в цілому під час змушені не зважати на вимоги принципів сталого розвитку та збалансованого природокористування і ставлять на перше місце отримання прибутків.

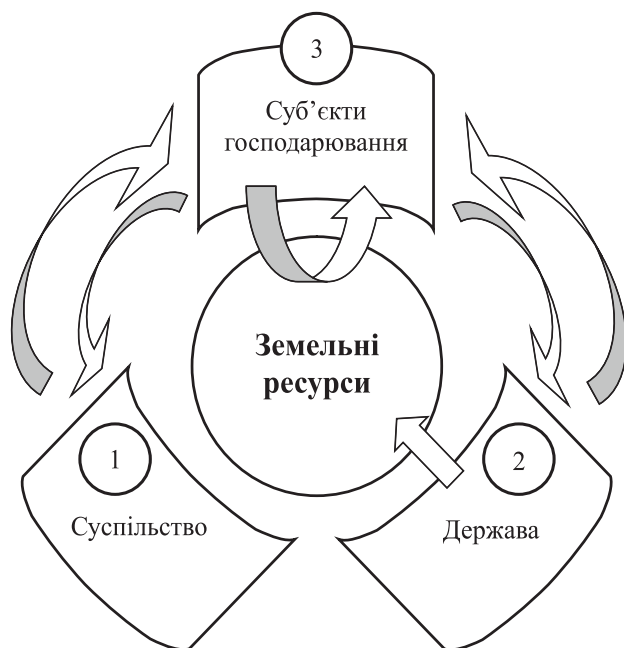
Існуючі темпи та спосіб функціонування економіки вносять безповоротні зміни в стан навколишнього природного середовища, які в більшості випадків носять деструктивний характер з високим рівнем ризику загроз зниження рівня екологічної безпеки. З цих міркувань, жодна економічна ситуація не може бути виправданям для ігнорування потреби суспільства як зараз, так і в майбутньому функціонувати в екологічно безпечному навколишньому середовищі та отримувати якісну продукцію, в тому числі й сільськогосподарську. Проте таку продукцію можливо отримати лише в результаті обробітку ґрунтів прийнятної рівня якості, що зумовлює необхідність впровадження охоронних та відновлювальних заходів. З метою збереження якісних характеристик земельних ресурсів прийнятної рівня пропонується організаційно-економічний механізм регулювання рівня забруднення ґрунтів.

Проблему забруднення ґрунтів вивчали в різних аспектах. Так, вплив важких металів на дерново-підзолисті ґрунти досліджували Л.Л. Довбиш [1]; Т.М. Мислива, А.І. Самчук. Сформувані екологічно збалансовані агро-системи пропонував П.В. Писаренко [2] шляхом усунення негативних процесів у ґрунтах, О.І. Фурдичко, Н.В. Палапа, О.О. Ракоїд — оптимізацією структури земельних угідь, А.М. Тре-

тяк, Т.І. Пізняк — удосконаленням організаційно-економічних умов господарювання. Із зарубіжних вчених Б. Пандей [3] досліджував вплив вугільнодобувної промисловості на рівень забруднення ґрунтів, А. Десалес [4] запропонував систему оцінювання якості моніторингу забруднення ґрунтів. Проте оцінювання ефективності регулювання рівня забруднення ґрунтів на землях сільськогосподарського використання потребують додаткової уваги.

Завдання сьогодення — удосконалити існуючі еколого-економічні підходи щодо управління рівнем екологічної безпеки агровиробництва з тим, щоб забезпечити ефективність механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів, і тим самим вирішити ряд важливих проблем. Для того, щоб забезпечити ефективність управління фінансовими ресурсами, які спрямовуються на діяльність зі збереження та відновлення родючості на засадах збалансованої пропорційності та платності спеціального використання земель сільськогосподарського призначення, потрібно вдосконалити механізм регулювання рівня забруднення ґрунтів.

На нашу думку, основним об'єктом механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів є екологічні, економічні та соціальні взаємозв'язки суб'єктів господарювання, держави та суспільства (далі — суб'єкти взаємодії). Відомо, що взаємодія між будь-якими суб'єктами виникає з метою задоволення їхніх потреб та інтересів (екологічних, економічних та соціальних); у цьому самому ключі покликано й функціонування механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів. Проведемо ситуаційний аналіз взаємодії суб'єктів механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів шляхом послідовної зміни їхньої пріоритетності (рис. 1).

Рис.1. Взаємодія суб'єктів функціонування механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів

Джерело: авторська розробка.

Взаємозв'язки, відображені на рис. 1, показують переміщення матеріальних цінностей та фінансові потоки в процесі здійснення сільськогосподарської діяльності. Взаємозв'язки суспільства та суб'єктів господарювання описують договори купівлі-продажу готової сільськогосподарської продукції та інвестиційні проекти в сільському господарстві. Взаємозв'язки держави та суб'єктів господарювання реалізуються через рівень податкового навантаження, стягнення штрафів та плати за користування земельними ресурсами, програми економічного стимулювання суб'єктів господарювання. Взаємозв'язок суб'єктів господарювання та земельних ресурсів відображає безпосередньо процес виробництва сільськогосподарської продукції. Зазначені процеси регулюються через заходи в межах державних програм, які мають узгоджувати необхідність досягнення рентабельності виробництва з вимогою збереження компонентів навколишнього природного середовища, в тому числі й земельних ресурсів.

У першому випадку, коли пріоритетними виступають інтереси суспільства, ринок сільськогосподарської продукції буде насичений товарами високої якості за низькими цінами. Висока якість передбачає істотне підвищення виробничої собівартості, а низькі ціни — низький рівень прибутковості виробництва (за умови, що весь попит задоволений, тому зі зменшенням ціни обсяги продажу ли-

шаються незмінними). У таких реаліях підприємства не зможуть знижувати виробничі витрати за рахунок фондів оплати праці, оскільки зменшення розмірів заробітної плати вступає в конфлікт із суспільними інтересами. Різке зменшення прибутковості не зможе покривати виробничих ризиків, а з огляду на значні коливання економічного розвитку в нашій країні невідворотним стане припинення роботи тих сільськогосподарських підприємств, які не зможуть пристосуватися до нових умов. Це призведе до різкого зменшення бюджетних надходжень, високого рівня безробіття та до повного знищення власної зацікавленості підприємств у збереженні та відновленні земельних ресурсів. Катастрофічна екологічна ситуація, яка виникне внаслідок цих явищ, унеможливить подальшу сільськогосподарську діяльність, оскільки продукція перестане відповідати високим вимогам якості, а згодом деградація земельних ресурсів сягне рівня втрати родючості.

У другому випадку пріоритет задоволення інтересів спрямований у бік державних органів та органів місцевого самоврядування. Оскільки ці органи тяжіють до максимізації залучення коштів для наповнення бюджетів усіх рівнів, то ставки податків і платежів за користування земельними ресурсами, а також штрафи та стягнення за різні порушення зростають, з'являються нові платежі та збори, що збільшить навантаження на суб'єкти господарювання. Для того, щоб продовжувати господарську діяльність, сільськогосподарські підприємства будуть вимушені піднімати ціни на готову продукцію, знижувати її якість та зменшувати асортимент. Така ситуація призведе до конфлікту інтересів із суспільством, яке негативно відреагує на такі зміни, і якщо продукція складе категорію товарів першої необхідності, а обсяги її реалізації значно знизяться, то це може призвести до соціального вибуху. Посилиться заміна вітчизняної продукції на імпорту, що негативно відобразиться не лише на суб'єктах господарювання, а й на населенні країни. Оскільки фінансовий результат вітчизняних підприємств істотно знизиться через зменшення дохідної його частини та збільшення витратної, то постраждає від цього кінцевий користувач — суспільство. Отже, отримаємо ситуацію, в якій інтереси суб'єктів господарювання, суспільства, а в підсумку — і державних органів будуть повністю незадоволені.

У третьому випадку пріоритет задоволення інтересів буде направлено на забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств. Збільшити прибутковість основної (виробничої) діяльності можливо двома шляхами: або збіль-

шенням доходів підприємств, або зменшенням їхніх витрат. Такого ефекту можна досягти, піднявши ціни на продукцію, зменшивши виробничу собівартість, знизивши податкове навантаження та зменшивши плату за спеціальне користування земельними ресурсами. Таке визначення пріоритетів економічного розвитку призведе до незадоволення інтересів споживачів, яким доведеться споживати продукцію низької якості за високими цінами, а держава за рахунок низьких ставок податків та платежів за користування земельними ресурсами не отримає достатньо коштів для фінансування програм зі збереження та відновлення пошкоджених в результаті господарської діяльності земельних ресурсів. Як результат — будуть незадоволеними й інтереси держави.

Отже, за таких обставин можна говорити лише про перспективи часткового задоволення інтересів, що забезпечить можливість їх балансування та пошуку шляхів забезпечення збалансованого землекористування. Саме збалансоване землекористування здатне забезпечити найбільшу частку задоволення загальних потреб та підтримувати всі три аспекти розвитку: екологічний, економічний та соціальний. Це потребує удосконалення еколого-економічного механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів в економічному аспекті, оскільки саме такий механізм має врегульовувати відносини між суспільством, державою та господарючими суб'єктами, визначати рівень задоволення інтересів кожного та формувати передумови для сталого розвитку.

Ефективність такого регулювання залежить від готовності кожного із суб'єктів функціонування відмовитись від частини своїх наявних інтересів (або трансформувати їх у принципово нові) не лише для того, щоб решта суб'єктів також задовольнили свої інтереси, а й для задоволення власних основних інтересів у майбутньому, керуючись принципами сталого розвитку та безперервності функціонування.

Отже, удосконалення механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів потребує визначення допустимих компромісів для кожного із суб'єктів взаємодії, окреслити інструменти щодо їх дотримання та регулювання (табл. 1).

З аналізу представленої інформації стає зрозуміло, що саме в результаті досягнення компромісів для кожного із суб'єктів взаємодії можна досягти максимальної ефективності еколого-економічного механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів. Головне завдання такого механізму — забезпечити економічну доцільність за умов екологічної ефективності здійснення заходів зі збереження та відновлення ґрунтів. Для забезпечення такої діяльності еколого-економічний механізм повинен, вважаємо, функціонувати згідно з такими принципами:

- превалювання процесів збереження ґрунтів над процесами їх відновлення (суб'єкти господарювання мають бути зацікавлені в тому, щоб незабруднені ґрунти залишалися незабрудненими);
- обсяги витрат на охорону земель мають бути менші від штрафів за їх забруднення (це

Таблиця 1

Інтереси суб'єктів функціонування еколого-економічного механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів (з урахуванням можливих компромісів)

Суб'єкт функціонування	Головний інтерес	Можливий компроміс
Державні органи та органи місцевого самоврядування	Накопичення коштів у фондах забезпечення збалансованого землекористування та їх раціональний розподіл	Зменшення обсягу накопичених коштів на користь збільшення ефективності їх розподілу та використання
Сільськогосподарські підприємства (господарюючі суб'єкти)	Отримання максимального прибутку тепер та в майбутньому	Зменшення обсягів отриманого прибутку та обмеження обсягів діяльності для гарантування стабільної роботи в майбутньому. Оптимізація процесу землекористування (сівозміни, структура угідь)
Суспільство	Отримання якісної та екологічно-безпечної сільськогосподарської продукції за низькими цінами	Готовність витратити більше коштів на екологічно безпечну сільськогосподарську продукцію

Джерело: систематизовано автором на основі [5].

забезпечить фінансову зацікавленість суб'єктів господарювання в здійсненні землеохоронної діяльності);

- витрати на охорону та відновлення земель повинен нести суб'єкт господарювання, який безпосередньо здійснює діяльність, що призводить до забруднення. Принцип «забруднювач платить» порушується, коли витрати на охорону навколишнього природного середовища включаються до собівартості готової продукції, тим самим збільшуючи ціну на цю продукцію для кінцевого споживача;

- еколого-економічний механізм регулювання рівня забруднення ґрунтів повинен функціонувати на засадах доступності, прозорості та універсальності, обов'язковості його застосування землекористувачами.

ВИСНОВКИ

Забезпечення економічної доцільності та екологічної ефективності здійснення заходів зі збереження та відновлення ґрунтів є умовою досягнення прийняттого рівня агро-екологічної безпеки, що можливо забезпечити впровадженням механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів. Проведений сценарний аналіз взаємодії суб'єктів функціонування еколого-економічного механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів дав можливість зробити такі висновки:

- суспільство, держава та сектор агропромисловості є суб'єктами економічної взаємодії, яка забезпечує не лише їхню діяльність, а й існування взагалі. Без економічної взаємодії неможливо уявити існування та розвиток країни;

- у процесі взаємодії названі суб'єкти негативно впливають на навколишнє природне середовище, що ускладнює, а в довготривалій перспективі унеможлиблює постійне ведення господарської діяльності;

- жоден із суб'єктів економічної взаємодії безпосередньо не зацікавлений у збереженні ґрунтів, хоча це є невід'ємною умовою для підтримки та розвитку країни в соціальному, екологічному та економічному аспектах; отже, слід запровадити систему важелів для забезпечення збалансованого рівня землекористування;

- з метою впливу на процес економічної взаємодії суб'єктів слід удосконалити еколого-економічний механізм регулювання рівня забруднення ґрунтів; для цього потрібно визначити компроміси щодо розподілу та споживання за умов обмеженості ресурсів таким чином, щоб забезпечити інтерес суб'єктів економічної взаємодії в збереженні та відновленні якісних характеристик ґрунтів на території країни.

Серед напрямів забезпечення ефективності впровадження еколого-економічного

механізму регулювання рівня забруднення ґрунтів є реформування законодавства бюджетної сфери:

- переведення витрат на охорону ґрунтів зі складу змінних загальновиробничих витрат до інших витрат операційної діяльності, тим самим виключивши їх зі складу собівартості готової продукції. Такий крок зменшить виробничу собівартість продукції, а отже, і її ціну для кінцевого споживача, а витрати на охорону та відновлення ґрунтів нестиме не покупець, а підприємство-забруднювач. У свою чергу, зниження кінцевої ціни стимулюватиме обсяги продажу, що в решті-решт приведе до економічно позитивного результату;

- розроблення системи інструментів запровадження механізму державної підтримки підприємств, що здійснюють землеохоронну діяльність. Лише в цьому разі така діяльність буде вигідною для землекористувачів;

- державна підтримка підприємств, що впроваджують землеохоронну діяльність, має здійснюватися за рахунок коштів державних та недержавних фондів, джерелом накопичення яких стануть штрафи та платежі за понаднормове забруднення ґрунтів у процесі господарської діяльності. Таким чином, землеохоронна діяльність здійснюватиметься за рахунок коштів тих господарюючих суб'єктів, які безпосередньо забруднювали землю, що відповідає принципу «забруднювач платить».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Довбиш Л.Л. Важкі метали в ґрунтах агроландшафтів Полісся / Л.Л. Довбиш // Вісн. ДААУ: Спец. вип. — Жовтень. — 2000. — С. 90–92.
2. Писаренко П.В. Формування екологічно збалансованих агроєкосистем шляхом усунення негативних явищ у сучасному розвитку ґрунтових процесів / П.В. Писаренко, А.В. Калініченко, О.О. Горб // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2006. — № 1. — С. 11–14.
3. Pandey, Bhanu, Madhoolika Agrawal, and Sidharth Singh. Effects of Coal Mining Activities on Soil Properties with Special Reference to Heavy Metals. Geostatistical and Geospatial Approaches for the Characterization of Natural Resources in the Environment. Springer International Publishing, 2016. 369–372.
4. Desaules, Andre. Quality Assessment of Soil Pollution Monitoring: Focus on Representativeness. Environment and Pollution 5.1 (2016): 51.
5. Шувар Б.І. Маркетингове дослідження попиту на екологічно чисту продукцію у західному регіоні України / Б.І. Шувар // Науковий вісник НЛТУ України. — 2009. — Вип. 19.9. — С. 242–247.